
Възможно ли е медиацията да замени традиционното правосъдие?

Николай Бошнаков

Университет за национално и световно стопанство

V курс, Право

В днешния турбулентен свят обществото и законите се променят драматично, но същото не може да се каже за правните институции – те остават почти непроменени. Законите са насочени към осигуряването по-скоро на ред, а не толкова на справедливост¹. В обществото доминира погрешното възприемане на съдилищата като единствени институции, които гарантират въздаването на справедливост. За съжаление, понастоящем в много случаи съдебните дела не са насочени към истината и справедливостта, а по-скоро към провъзгласяване на „победилния“ и санкциониране на „загубилния“ в условията на правен спор. В резултат на това налагане на решения от съдебната инстанция се поражда недоволство, наложените решения се считат за несправедливи от загубилата страна и често не се изпълняват доброволно.

В такива условия на обкръжаващата среда и в последните дни на работа на 48-то Народно събрание на 25 януари 2023 г. е приет Закон за изменение и допълнение на Закона за медиацията, обнародван в ДВ бр. 11/ 31.01.2023 г. Законът предстои да влезе в сила от 1 юли 2024 г. и предвижда задължително препращане към медиация от съда по шест вида дела и възможност за насочване към нея по дванадесет вида дела². Промените добавят нов подход, стимулиращ съдебния процес – въвеждането на задължителна съдебна медиация по определени видове граждански и търговски дела и в определени случаи. Освен нормативната уредба в Закона за медиацията са актуализирани Гражданският процесуален кодекс (ГПК) и всички други относими нормативни актове, свързани с медиацията по гражданскоправни и търговски спорове. Един от основните мотиви е претовареността на съдилищата и множеството висящи дела, което води до невъзможност за постановяване на съдебните решения в разумен срок и ангажира държавата за изплащане на обезщетения за случаите на бавно правораздаване. Това аргументира решението за насърчаване на прилагането на алтернативни методи за разрешаване на спорове, какъвто е медиацията.

В много страни от ЕС медиацията вече е въведена като задължителна процесуална предпоставка³. Нещо повече, не се допуска делото да се разглежда в съда, ако страните не са преминали през опит за доброволно уреждане на спора между тях. Медиацията може да осигури приключването на даден спор, без да е нужно да се преминава през няколко съдебни инстанции. В процедурата по медиация в голяма

¹ Rawls J. *The Law of Peoples*. Cambridge: Harvard University Press; 1999.

² Закон за изменение и допълнение на Закона за Медиацията, 25. 01. 2023 г.
<https://www.parliament.bg/bg/desision/ID/164432>

³ Nolan-Haley, M. Is Europe headed down the primrose path with mandatory mediation? *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, 2012, vol. 37, № 4, pp. 981–1011.

степен се отчитат особеностите на конфликта и личностните характеристики на спорещите страни. В много европейски страни както в извънсъдебната медиация, така и в съдебната медиация, участва трета неутрална страна – медиатор⁴. Това може да е юрист или лице с друга професия, отговарящо на определени изисквания. Медиаторът е неутрална страна, която подпомага страните, участващи в конфликта, да доближат позициите си и да постигнат съгласие.

При голяма част от споровете, заведени в съда, съществува не само правна страна, но и цял арсенал от чувства и емоции – противопоставяния, натрупани през годините. Често такива натрупвания водят до загуба на доверие към правните институции и спорещите страни търсят алтернативни начини за справедливо решаване на конфликтите. Съвременните общества е необходимо да предоставят на своите граждани подходящи механизми за удовлетворяване на тези потребности. За функционирането на едно общество, приоритетно е гражданите му да имат доверие в неговите институции. Превръзката на очите на богинята на правосъдието Темида не трябва да бъде само моден аксесоар. Интересно е да се отбележи, че в древността Темида е изобразявана без превръзка на очите. Тя нямала нужда от нея, тъй като била надарена със способността да вижда както в миналото, така и в бъдещето. Нямала нужда и от меч, защото като богиня на справедливостта и истината била символ на постигнатото общо съгласие.

В съвременността гражданските отделения на съдилищата са се превърнали в арени на правни битки, където спорещите се борят с всички законни средства. Често в хода на делото първоначалната конфронтация помежду им ескалира извън очакваните размери и те губят контрол върху случая и очаквания резултат. Съдебният спор се води от адвокатите на страните, а спорещите се превръщат в пасивни наблюдатели. Съдебната процедура става дълга, непредвидима, скъпа и трудна за разбиране. Оказва се, че съдбата на страните по делото се решава от някой друг, а не от самите тях. Попадайки в правния лабиринт, спорещите се сблъскват с неефективна или дори неработеща съдебна система, с невъзможност за осъществяване на съдебни реформи, разочарование и неудовлетвореност, прерастващи в липса на доверие в правната система и адвокатската професия. Ситуацията се допълва със затрупани с дела съдилища, които се проточват и отлагат по различни причини (включително формални), безкрайни и непредсказуеми съдебни спорове, и в резултат – слабоефективна система на правораздаване.

⁴ Melenko, O. Mediation as an Alternative Form of Dispute Resolution: Comparative Legal Analysis. *European Journal of Law and Public Administration*, 2020, № 2, pp. 46-63.

Шокираща е инерцията и дори нагласата за съпротива срещу промените, игнорирането на проблемите и стремежът за запазване на статуквото. Реакцията срещу подобна инерция е търсенето на по-ефективни начини за решаване на спорове и пълноценно използване на медиацията в този процес. Практиката в много страни показва, че съдилищата вече не са единствените места за разглеждане на спорове⁵. Оказва се, че не са и най-добрите места за това. Адвокатите би следвало да се откажат от традиционния подход за използване на правни инструменти при разглеждане и разрешаване на спорове, те трябва да овладеят нови умения, за да са полезни в по-голяма степен на клиентите си. Те трябва да изоставят усещането, че знаят какво е най-добро за техните клиенти, защото никой не знае това по-добре от самите клиенти.

В момента функционирането на съдебната система не удовлетворява заинтересованите от нейното развитие страни. Необходима е реформа, чрез която клиентите ще могат пряко да се включат в разрешаването на споровете и конфронтацията да бъде заменена от сътрудничество и взаимно зачитане на интересите. Ако адвокатската професия иска да запази значението си в обществото, тя трябва да се приспособи към промените, продиктувани от глобализацията, навлизането на информационните и комуникационните технологии във всички сфери на живота (включително правото), новите изисквания на потребителите на правни услуги.

Един от подходящите начини за възвръщане на доверието в правните институции според експертите, е въвеждането на демократичните принципи в съдебните спорове⁶. Това е свързано с пълноценното включване и прякото участие на спорещите страни в процеса, като им дава правото да избират начина, по който ще се решават техните казуси. Такава гаранция предоставя процедурата по медиация, която може да се осъществи както в случаите, в които няма образувано съдебно производство, така и в хода на висящ съдебен спор. И в двата случая процедурата има оперативен, конфиденциален и неформален характер. Нейната цел е участващите в процеса страни със съдействието на квалифициран медиатор да намерят оптимално (най-доброто в конкретните условия) решение на конфликта чрез установяване на интересите на страните, причините, които са породили конфликта, сближаване на позициите и успокояване на емоциите.

⁵ Alvarez, J. The new dispute settlers: (half) truths and consequences. *Texas International Law Journal*, 2003, vol. 38, pp. 405-444.

⁶ Subrin, S., Burbank, S. Litigation and democracy: restoring a reasonable prospect of trial, *Harvard Civil Rights - Civil Liberties Law Review*, 2011, Vol. 46, №. 2, pp. 399-414.

Медиацията се разглежда като генератор на положителни промени в правната система и има потенциал да освободи тази система от несъвършенствата, които я натоварват. Спорещите страни трябва да поемат по-голям контрол в съдебните спорове и пълен контрол в процеса на медиация. В специализираната литература уникалната система за разрешаване на спорове съдържа два компонента - публично и частно правосъдие, които имат допълваща се социална роля⁷. Съвременното общество се нуждае в еднаква сила и от двата компонента на тази система. С помощта на професионалисти в областта на правото тази система се доближава много по-близо до потребностите на своите клиенти. Правото и правните институции не могат да реализират социалната си роля, не могат да оправдаят съществуването си, ако са откъснати от гражданското общество.

Фундамент на медиацията е съгласието на страните по спора относно неговия резултат. Тя насърчава самоопределянето на спорещите и тяхното сътрудничество вместо решението, наложено им от съда. Така, съдебният спор трябва да бъде последната възможност, след като спорещите са опитали неуспешно всички начини за разрешаване на конфликта по взаимно съгласие. Чрез въвеждането на демократични принципи в системата за разрешаване на спорове, институциите на правната система се отказват от собствения си монопол при разрешаването на граждански и търговски спорове. Това става до степен, определена от автономията на страните, участващи в спора, които трансферират части от тези спорове на съдебни, обществени или частни органи. Те се явяват допълващи се части на системата за разрешаване на спорове. Последната не се поставя под въпрос, а се допълва и усъвършенства.

Медиацията разширява достъпа до правосъдие, намалява разходите и времето за съдебния процес, минимизира административната тежест на производствата, ускорява преговорите и постигането на споразумения в и извън съдилищата, облекчава тяхната работа. Допълнителни ползи могат да се търсят в повишаване на удовлетвореността на участващите в спора от работата на съдебната система и адвокатурата. Тези ползи се отнасят и до обществената удовлетвореност от постигането на по-ефективно работеща съдебна система. Медиацията като правен институт е насочена към формиране на нова култура за разрешаване на спорове и намаляване на социалното напрежение.

⁷ Dore, L. Public courts versus private justice: it's time to let some sun shine on alternative dispute resolution. *Chicago-Kent Law Review*, 2006, vol. 81, № 2, pp. 463 – 520.

Спецификата на инструментите за регулиране и разрешаване на конфликти отразява степента на развитие на обществото.

Предимствата на медиацията далече не се отъждествяват със спестяване на разходи. Повечето страни по делото, разсъждаващи рационално, биха предпочели споразумение, в чието създаване те самите са изиграли роля. Чрез медиацията рискът и несигурността, свързани с обстановката в съдебната зала, в която решение се налага от произволно избран съдия, се заменят с решение, изготвено от страните с помощта на медиатор, избран от самите страни по делото. Освен това, споразумението чрез медиация може да обхване целия спор между страните, а не само отделен въпрос, който е поставен пред съда. В допълнение, постигнатото споразумение чрез медиация е още по-ценно и смислено при спорове, при които отношенията между страните са дългогодишни и продължаващи.

Освен това, медиацията гарантира личен и поверителен процес, който е важен при чувствителни случаи. Не на последно място, всяка от страните винаги може да се оттегли от процеса на медиация. Ако последният се провали, страните не са лишени от възможността да продължат процеса или да се опитат да уредят делото по-късно в по-подходящ момент. В крайна сметка, ако медиацията успее, резултатът за страните неизбежно е значително спестяване на време и средства.

Разбира се, съществуват и противоположни мнения – не всички са оптимисти относно потенциала на медиацията да премахне бариерите пред бързото и достъпно правосъдие. Експерти определят медиацията като „меко правосъдие“, нищо повече от допълнителни разходи в потока на съдебните спорове и процес⁸. Счита се, че това фундаментално противоречи на ролята на съда като вземащ решения. Песимистите добавят, че съдиите не са подготвени и не се чувстват комфортно с неструктурирания характер на медиацията. Предназначението на медиацията не е да подкопава конвенционалния съдебен процес. Страните имат право спорът между тях да бъде решен в съда с подходящи процесуални гаранции. Има мнение, че определени видове дела, включващи обществени въпроси, например иски за справедливост, трябва да бъдат оспорени до съдебно решение, за да имат прецедентна стойност за обществото като цяло.

За благоприятното развитие на медиацията обществото се нуждае от по-голяма информираност относно предимствата и ползите, които тя предоставя. Това има и своите морално-етични последици – прилагането в практиката на подобни помирителни

⁸ Resol, T., *Alternative Dispute Resolution: Mediation and Conciliation. Law Reform Commission Report*, Dublin, 2010.

процедури подпомага конструктивното сътрудничество и хармонизирането на социалните отношения. Подобрява се достъпът до правосъдие, като се дава възможност за преодоляване на конфликта, съхранявайки достойството и уважението между хората. Медиацията не може да се разглежда като панацея за болестите на правната система (особено на системата на гражданското правосъдие), но е стъпка по пътя за решаване на част от проблемите. Приложен мъдро, оценен реалистично и съпоставен с прагматичните очаквания, този път обещава огромни дивиденди за гражданите и обществото.